

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Всебічний гармонійний розвиток і виховання підростаючого покоління – не лише завдання, а й обов'язкова умова побудови гуманного демократичного суспільства. Вирішення цього загального завдання тісно пов'язане з реалізацією Державної програми “Освіта” (Україна XXI століття) та Закону України “Про освіту”, оскільки одне з провідних місць у формуванні дитячої особистості, майбутнього громадянина, належить школі. Тому здійснення шкільного навчально-виховного процесу вимагає висококваліфікованих вчителів-професіоналів, здатних високоякісно виконувати свої функції. Щоб формувати особистість свого учня, педагог перш за все повинен бути сам зрілою особистістю, яка володіє високою загальною і педагогічною культурою, має глибоку психолого-педагогічну підготовку.

В якості однієї із провідних характеристик особистості майбутнього вчителя, що забезпечує його професійне зростання та успішність як спеціаліста, ми вбачаємо високий рівень розвитку особистісної зрілості, яка характеризується активною участю у житті суспільства, розвиненим почуттям відповідальності, потребою у піклуванні про інших людей, здатністю до ефективного використання своїх знань та здібностей, до психологічної близькості з іншою людиною, до конструктивного вирішення різних життєвих проблем на шляху до найповнішої самореалізації [6; 126], і є складним психологічним утворенням, до визначення структурних компонентів якого існують різні підходи.

Так, А. А. Реан виділяє чотири базові компоненти особистісної зрілості: відповідальність, терпимість, саморозвиток і четвертий, базовий – інтегральний компонент – позитивне мислення [7].

Критерії зрілості особистості виділяються А. В. Іващенко та С. Тадеуш у таких категоріях: 1) категорія внутрішніх компонентів зрілості, що включає в себе індивідуальні якості особистості: психічна автономія, пам'ять, емоційна зрілість, інтерналізація цінностей, інтерналізація норм, вразливість, темперамент, зовнішність, домагання, адекватна оцінка та самооцінка; 2) категорія зовнішніх компонентів зрілості, що включає в себе суспільні якості особистості: інтерперсональна компетенція; просуспільна діяльність, відкритість, емпатія, інтерперсональна близькість, гармонія з оточуючим середовищем, автономний погляд на світ [2]. При цьому автори підкреслюють, що виділені ними компоненти зрілості особистості взаємообумовлені та взаємодіють.

Л. М. Потапчук [5] у якості структурних компонентів особистісної зрілості виділяє: відповідальність у різних сферах життєдіяльності, емоційну зрілість,

самоконтроль поведінки, самостійність, адекватність самоствердження, цілепокладання, високий рівень реалізованості подій життя.

Зрілу особистість, на думку О. С. Штепи, визначають: синергічність, автономність, контактність, самоприйняття, креативність, толерантність, відповідальність, глибинність переживань, здатність до децентрації та наявність власної життєвої філософії [12].

Ю. З. Гільбух структурними компонентами особистісної зрілості вважає: мотивацію досягнення; ставлення до свого Я (Я-концепція); почуття громадянського обов'язку; життєву установку; здатність до психологічної близькості з іншими людьми [8]. Мотивація досягнення – загальна спрямованість діяльності індивіда на значущі життєві цілі, прагнення до максимально повної самореалізації, самостійність, ініціативність, прагнення до лідерства, досягнення високих результатів. Ставлення до свого Я (Я-концепція) включає такі характеристики зрілості як впевненість у своїх можливостях, задоволення своїми здібностями, темпераментом і характером, своїми знаннями, вміннями і навичками. Разом із тим даний аспект передбачає такий суттєвий параметр поведінки як адекватна самооцінка, висока вимогливість до себе, відсутність самовдоволення, скромність, повага до інших людей. З почуттям громадянського обов'язку Ю. З. Гільбух пов'язує, перш за все, такі якості як патріотизм, інтерес до суспільно-політичного життя, почуття професійної відповідальності, потреба у спілкуванні, колективізм. Життєва установка поєднує такі якості як розуміння відносності сенсу життя, переважання раціонального над емоційним, емоційна врівноваженість, розсудливість. У поняття здатність до психологічної близькості з іншими людьми включені такі особистісні якості як доброзичливість до людей, емпатія, вміння слухати, потреба в духовній близькості з іншими людьми.

Загалом, феномен особистісної зрілості та окремі її компоненти були предметом психологічних досліджень [2]; [5]; [7]; [8]; [12], однак становлення цього феномену в процесі професійної підготовки та його специфіка стосовно вчительської професії не вивчались.

Аналіз досліджень, що безпосередньо торкаються структурних компонентів особистісної зрілості показує, що майже всі дослідники включають такі компоненти як відповідальність у різних сферах життєдіяльності, позитивне ставлення до себе, терпимість, встановлення глибоких контактів з людьми, потребу у саморозвитку, прагнення до максимально повної самореалізації, наявність власної життєвої філософії.

З огляду на це, нам найбільше імпонує структура особистісної зрілості Ю. З. Гільбуха, який в якості компонентів особистісної зрілості виділяє, як уже зазначалось, мотивацію досягнення, цілісну Я-концепцію, почуття громадянського обов'язку, життєві установки, здатність до психологічної близькості з іншими людьми. Дана структура найбільш повно, на нашу думку, інтегрує в собі різні

підходи до визначення компонентів особистісної зрілості та включає аспекти професійно-особистісного зростання майбутнього спеціаліста.

На етапі експериментального дослідження ми ставили своїм завданням виявлення особливостей розвитку особистісної зрілості майбутніх учителів на початковому етапі професійної підготовки. З цією метою ми використали “Тест-опитувальник особистісної зрілості” Ю.З.Гільбуха [8]. Вказаний опитувальник дозволяє охарактеризувати особистісну зрілість за чотирма рівнями: дуже високий, високий, задовільний та незадовільний.

В опитуванні приймали участь 99 студентів I курсу природничо-географічного, соціально-гуманітарного факультетів та факультету іноземної філології НПУ імені М. П. Драгоманова.

Результати дослідження показали, що в цілому ніхто із студентів не виявив дуже високого рівня особистісної зрілості. Відповіді засвідчили лише наявність високого, задовільного та незадовільного рівнів. Узагальнення результатів опитування показало такий розподіл студентів за вказаними рівнями (див. табл. 1).

Як бачимо, загалом на незадовільному та задовільному рівнях особистісної зрілості знаходяться 33,3% та 54,6% досліджуваних відповідно, тоді як на високому – лише 12,1%.

Порівняльна характеристика розподілу студентів різних факультетів за рівнями особистісної зрілості показує, що різниця у показниках незначна (див. табл. 1). На нашу думку, це свідчить про те, що специфіка обраної спеціальності майбутнього вчителя не впливає на рівень його особистісної зрілості.

Що ж стосується середнього показника особистісної зрілості студентів на початковому етапі підготовки, то він знаходиться на задовільному рівні (31,2) (див. табл. 2). Діапазон же індивідуальних показників особистісної зрілості значний: від –7 до 66. Незадовільний рівень виявляють показники за шкалами: ставлення до свого Я, життєва установка, здатність до психологічної близькості з іншими людьми.

Окрім загальної оцінки, за допомогою опитувальника можна діагностувати особистісну зрілість за окремими шкалами: мотивація досягнення, ставлення до свого Я (Я-концепція), почуття громадянського обов'язку, здатність до психологічної близькості з іншими людьми.

Таблиця 1

**Рівнева характеристика особистісної зрілості майбутніх вчителів
по факультетах**

К-ть досліджуваних (у %) по факультетах	Рівні			
	Дуже високий	Високий	Задовільний	Незадовільний
Всього по факультетах	-	12,1%	54,6%	33,3%
Природничо-географічний ф-т	-	11,1%	44,4%	44,4%
Соціально-гуманітарний ф-т	-	10%	60%	30%
Ф-т іноземної філології	-	9,7%	51,6%	38,7%

Розглянемо детальніше рівень сформованості кожного із компонентів особистісної зрілості.

Кількісний аналіз отриманих результатів показав у цілому задовільний рівень мотивації досягнення – 12,5 (див. табл. 2). Що ж стосується порівненої характеристики, то незадовільний та задовільний рівні виявила більша частина досліджуваних – 63,6%, тоді як дуже високий рівень виявляють лише 8,1% досліджуваних, а високий – 28,3%.

За даними дослідження В. М. Тимошенко, в структурі мотивації досягнення майбутніх учителів переважає, головним чином, мотив уникнення невдачі, який поєднується, як правило, з заниженим і нереалістичним рівнем домагань, неадекватною самооцінкою і високою особистісною тривожністю, що свідчить про загальний низький рівень мотивації досягнення. Високий же рівень мотивації досягнення корелює з високим та адекватним рівнем домагань, адекватно високою самооцінкою, низькою або близькою до неї особистісною тривожністю [10].

Я-концепція, зазначає Г. Крайг, відіграє важиву роль у формуванні цілісної особистості. Уявлення людини про саму себе навіть у дитинстві (не кажучи вже про дорослий період життя) повинні бути узгодженими (не суперечити один одному), інакше буде відбуватися фрагментація особистості, і людина буде страждати від змішування ролей [3; 139].

**Особистісна зрілість майбутніх учителів
на початковому етапі професійної підготовки**

№ п/п	Шкала	Середній показник	Рівні	К-сть досліджуваних (у %)
1.	Загальний рівень	31,2	Незадовільний	33,3%
			Задовільний	54,6%
			Високий	12,1%
			Дуже високий	-
2.	Мотивація досягнення	12,5	Незадовільний	21,2%
			Задовільний	42,4%
			Високий	28,3%
			Дуже високий	8,1%
3.	Ставлення до свого Я (Я-концепція)	16,8	Незадовільний	65,7%
			Задовільний	24,2%
			Високий	10,1%
			Дуже високий	-
4.	Почуття громадянського обов'язку	5,9	Незадовільний	33,3%
			Задовільний	27,3%
			Високий	23,2%
			Дуже високий	16,2%
5.	Життєва установка	10,9	Незадовільний	39,4%
			Задовільний	45,6%
			Високий	15,2%
			Дуже високий	-
6.	Здатність до психологічної близькості з іншими людьми	6,4	Незадовільний	45,5%
			Задовільний	26,3%
			Високий	23,2%
			Дуже високий	5,1%

Успішність професійної діяльності, стверджує Р.Бернс, так чи інакше визначається загальною гармонією психологічного складу учителя і, в першу чергу, позитивністю його Я-концепції. Тому характер і спрямованість особистісного розвитку майбутніх учителів має не менше значення, ніж їх академічні успіхи [1; 335].

Аналіз отриманих даних свідчить у цілому про переважання негативного ставлення майбутніх учителів до свого Я. Незадовільний рівень виявлено у 65,7% опитаних першокурсників, задовільний – 24,2%, а високий – лише 10,1%. Дуже високого рівня ставлення до свого Я не виявив жоден із опитуваних.

Пояснення цього факту ми вбачаємо в тому, що в даний віковий період Я-концепція ще не набула цілісного характеру. Завдання юнацького віку, за Е.Еріксоном, – зібрати в єдине ціле свої знання про самих себе та інтегрувати ці

багаточисленні образи себе в особисту ідентичність, яка являє собою усвідомлення як минулого, так і майбутнього. Юнаки повинні постійно сприймати себе “внутрішньо тотожними самим собі”. Юнакам необхідна впевненість у тому, що вироблена ними раніше внутрішня цілісність буде прийнята іншими значущими для них людьми. Юнаки повинні досягти впевненості в тому, що внутрішні і зовнішні плани цієї цілісності узгоджуються між собою. Їх сприймання себе повинно підтверджуватися досвідом міжособового спілкування через зворотній зв’язок [9; 227-228]. Ситуація вступу до вищого навчального закладу, поява нових навчальних предметів, соціального оточення дає нове знання про себе, яке часто суперечить попереднім знанням і порушує цілісність Я-концепції.

Важливим компонентом особистісної зрілості, за класифікацією більшості дослідників, є почуття громадянського обов’язку. Досліджуючи формування громадянської зрілості майбутніх учителів, Т. П. Мироненко [4] зазначає, що громадянсько зрілій особистості притаманний процес постійного самовдосконалення, високий рівень національної самосвідомості і планетарної свідомості, знання культури й історії рідної країни, гуманістична мораль, знання і виконання обов’язків, соціальна відповідальність, високий професійний рівень, стійкі переконання.

Найбільший відсоток досліджуваних, що виявили дуже високий рівень, зафіксовано за шкалою громадянського обов’язку – 16,2%, а на високому рівні виявлено 23,2% опитаних першокурсників. Незадовільний та задовільний рівні виявили 33,3% та 27,3% досліджуваних відповідно.

Кількісний аналіз отриманих результатів за шкалою життєвої установки також не засвідчив наявності дуже високого рівня, тоді як на незадовільному рівні знаходиться 39,4% осіб. Ми пояснюємо це тим, що однією з головних проблем юнацького віку є пошук сенсу власного існування, сенсу життя. “Молода людина хоче самостійно, незалежно вирішити для самої себе, навіщо жити, яким є відношення між життям і смертю, буттям і небуттям” – зазначає Т. М. Титаренко [11; 447]. Окрім того, юнакам притаманна емоційність, імпульсивність у прийнятті рішень. Сучасна ситуація в суспільстві не сприяє, звичайно, чіткому визначенню у студентської молоді сенсу життя та формуванню стабільних життєвих установок.

Успішність педагогічної діяльності вчителя залежить від такого важливого компоненту особистісної зрілості як здатність до психологічної близькості з іншими людьми.

Кількісний аналіз отриманих результатів за шкалою “здатність до психологічної близькості з іншими людьми” виявив на дуже високому і високому рівнях 5,1% і 23,2% досліджуваних відповідно; на низькому та задовільному рівнях знаходяться 45,5% і 26,3% осіб, що становить більше половини досліджуваних. Одержані дані є тривожним симптомом, оскільки низький рівень розвитку здатності до психологічної близькості з іншими людьми перешкоджатиме успішному

професійному становленню майбутніх учителів, і вочевидь, що цьому повинна приділятися спеціальна увага вже на початкових етапах навчання.

Виявлені незадовільні рівні середніх показників особистісної зрілості першокурсників за такими шкалами як ставлення до свого Я, життєва установка, здатність до психологічної близькості з іншими людьми свідчать про необхідність спеціальної роботи з майбутніми вчителями по розвитку цих компонентів особистісної зрілості, які є професійно значущими.

Водночас виникає питання про вплив навчально-виховного процесу на розвиток особистісної зрілості під час професійної підготовки майбутнього вчителя. Виявлення динаміки особистісної зрілості майбутнього вчителя впродовж навчання у вищому навчальному закладі – завдання наступного етапу нашого дослідження.

Використана література:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. – М.: Прогресс, 1986. – 422 с.
2. Иващенко А.В., Страва Тадеуш. Академическая зрелость студентов. – М.: Социум, 2000. – 164 с.
3. Крайг Г. Психология развития. – СПб.: Питер, 2003. – 992 с.
4. Мироненко Т.П. Формування громадянської зрілості у майбутніх вчителів. – Автореферат дис. канд. пед. н. – О., 2001. – 19 с.
5. Потапчук Л.М. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників. – Луцьк, 2001. – Автореф. дис. канд. психол. н. – 20 с.
6. Психологический словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат. – 494 с.
7. Реан А.А. Акмеология личности // Психологический журнал, 2000. – Т.21. – № 3. – С. 88-95.
8. Семиченко В.А. Психология личности. – К.: Видавець Ешке О.М., 2002. – 427 с.
9. Теории личности. / Л.Хьелл, Д.Зиглер. – 3-е изд. – СПб: Питер, 2003. – 608 с.
10. Тимошенко В.М. Формування мотивації досягнення майбутніх вчителів (на матеріалі вивчення іноземної мови). – Автореф. дис. канд. псих. н. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. – 20 с.
11. Титаренко Т.М. Ранняя молодість: проблеми смислоутворення, подальше професійне й життєве самовизначення / Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – Вид. 2-е, стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 536 с.
12. Штепа О.С. Пропріум зрілої особистості // Практична психологія та соціальна робота. – № 2. – 2004. – С. 26-35.

Анотація

В статті представлено теоретичний аналіз підходів до визначення структурних компонентів особистісної зрілості та результати експериментального вивчення особливостей розвитку особистісної зрілості майбутніх учителів на початковому етапі професійної підготовки.